

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 904

Мар'ян Колос

ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕДКАРПАТТЯ І ПОДІЛЛЯ В УКРАЇНІ (1991–2016 РР.)

У статті висвітлюються результати верхньопалеолітичних досліджень на теренах Передкарпаття і Поділля, здобуті в період незалежної України. Аналізуються роботи провідних вчених, характеризуються виявлені артефакти та наводяться перспективи подальших наукових розробок. Простежується міжнародна співпраця вчених, необхідність комплексного підходу у вивченні палеолітичної епохи та підсумки схожих тандемів.

Ключові слова: палеоліт, радіовуглецеве датування, археологічні дослідження, Передкарпаття, Поділля.

Проголошення незалежності України мало б відкрити нові межі й можливості розвитку палеолітичної науки. Перед дослідниками поставало завдання піднести вітчизняну науку до нового, модерного рівня.

На Поділлі та Передкарпатті продовжували свої наукові студії археологи, які ще з попереднього часу активно там працювали. Використовуючи новітні методики, застосовуючи сучасні підходи підбору та подачі інформації, практикуючи комплексні дослідження й міжгалузеву співпрацю, вони тим самим значно доповнили та збагатили знання про верхній палеоліт. Міжнародна співпраця вчених стала візитівкою і невід'ємною складовою вітчизняної археологічної науки.

Особливої популярності набувають наукові конференції, симпозіуми, семінари вчених, на яких обговорюються актуальні проблеми розвитку археологічної науки. Зокрема, Л. Мацкевий зосереджує свою увагу на вивченні печерних комплексів та їх ролі у житті первісної людини [1, с. 148]. З його іменем пов'язані дослідження відомого гроту Прийма. Пам'ятка знаходиться на вододільній поверхні межиріччя Зубри та Колодніці (ліві притоки Верхнього Дністра), поблизу м. Миколаєва у Львівській області. Це п'ятирусний печерно-скельний комплекс карстово-суфозійного типу, у якому відкриті залишки культурних шарів мустьєрського періоду, верхнього палеоліту і мезоліту. У 1993–1997 рр. під час досліджень експедиції під керівництвом Л. Мацкевого на майданчику перед гротом у супіщаних відкладах на глибині 1,6–1,7 м проведено розкопки. Роботи продовжились у 2005–2006 рр. Тоді знайдено крем'яні вироби і залишки фауни. За попередніми даними, в одному із шарів виявлено 6 фрагментів черепа і уламок променевої кістки людини [2, с. 97–98].

Упродовж 1994–2004 рр. за участю дослідника проводилися роботи в скельному навісі Львів VII (Чортова скеля). Виявлено три пізньопалеолітичні культурні шари, чимало остеологічних решток та крем'яних виробів. Найдавніший культурний шар потужністю 15–20 см, в ньому знайдено близько 6 тис. остеологічних решток (мамонт, північний олень, заєць білий, хом'як звичайний, гуска сіра, крижень, веретеник великий, чирок-тріскунок і дрізд). Виявлено 87 артефактів із кременю, 1 з обсидіану і 1 з андезиту: нуклеуси, відщепи, пластинчастий скол, скребки, скребла, різці. У середньому палеолітичному шарі поселення, потужністю 15–20 см зафіксовано понад 4 тис. кісток (мамонт, північний олень, первісний кінь, горностай, ласка, сіноставець малий, сліпак подільський, полівка водяна, лемінг копитний, хом'як звичайний, ховрах дрібний, заєць сірий, куріпка біла, тетерев, кулик-чорний). Також у шарі виявлено 22 дрібні крем'яні і кварцитові гальки, 25 уламків скам'янілого дерева та 2 уламки белемнітів. Виявлено також нуклеус, 5 відщепів й 11 пластинчастих сколів. У верхньому палеолітичному шарі, що має потужність 20–25 см зафіксовано понад 2 тис. остеологічних решток (мамонт, північний олень). Серед знарядь – 16 гальок, 25 уламків скам'янілого дерева, 17 крем'яних виробів (8 знарядь, 3 відщепи, пластина). У навісі отримано датування трьох шарів за ^{14}C (I: – 14 С: Ки – 5415, – 27200±140; II: Ки – 5412, – 13500±110; III: Ки – 5414, – 11800±BP). Привертають увагу знайдені зразки первісного мистецтва – на розі північного оленя – хрестоподібне гравірування, а на звороті – пучок із шести рисок [2, с. 98–100].

Проводив роботи Л. Мацкевий й на аналогічних пам'ятках у Івано-Франківській області: Назаренкове (Чортовець) та Одаїв XI (Думчина Долина). На стоянці Назаренкове культурний шар представлений крем'яними виробами, кістками тварин і вуглистим шаром. Очевидно, що пам'ятка

належить до культурного шару поселення доби пізнього палеоліту із оріньякоподібними рисами [2, с. 101].

Печера Одаїв XI (Думчина Долина) (Тлумацький район Івано-Франківської області) – прошурфована впродовж 1992–1993 рр., а в наступні роки в ній зібрано підйомний матеріал. Комплекс знахідок представлений крем'яними виробами – пренуклеус, відщепи, знаряддя праці і відходи виробництва. Виявлено й рештки фауни: північний олень, мушля молюска уніо. Пункт відноситься до мисливських таборів доби пізнього палеоліту, можливо паудорфського часу [2, с. 102–103].

Продовжує систематичні та міждисциплінарні дослідження в регіоні О. Ситник [3, с. 144; 4, с. 20–22; 5, с. 30–39]. Розвідками в 1991 р. науковець відкрив пізньопалеолітичну стоянку Ганусівка I. Культурний шар знаходиться на привододільній ділянці плато, у правій верхній частині діючого кар'єру. У 1998 р. проведено невеликі розкопки, які дали можливість задокументувати культурний шар на межі плейстоценових лесів і сучасного чорнозему.

Значні дослідження науковець провів поблизу смт. Єзупіль (Тисменицький район Івано-Франківської області). Початки робіт на пам'ятці сягають кінця ХХ ст., коли виявлено кремені у північних околицях Єзуполя і розпочато систематичне вивчення стоянки Єзупіль I. У 2000 р. велися роботи на суміжних пам'ятках у Колодієві та Галичі II. Дослідження проводилися спільно з геологами-четвертинниками і археологами зі Львова, Києва, Варшави, Любліна тощо. Це професори: А. Богуцький, Т. Мадейська, Ю. Навроцький, М. Ланчонт, доценти А. Яцишин та Р. Дмитрук. Тоді на багатощаровій пам'ятці Єзупіль I, в дубнівському викопному ґрунті, складеному супісками жовто-коричневими з червонуватим відтінком, виявлено пізньопалеолітичні крем'яні вироби (культурний горизонт I) [6, р. 25–47].

Багатощарова пам'ятка Єзупіль III відкрита О. Ситником навесні 2006 р., на якій виявлено три культурні шари. Культурний шар I – репрезентований нуклеоподібним уламком, серединним різцем, пластиною та боковим різцем. Культурний шар II – виявлено 331 крем'яний виріб, а також 2 відбійники з гальки. Серед знарядь: 1 нуклеус, 53 знаряддя праці, 111 відщепів, 58 пластин, 35 мікропластин, 36 лусок та 37 сколів. Також знайдено кістки мамонта. Культурний шар III – виявлено відщеп, проколоподібне знаряддя та скол. Датування: культурний шар I – 25–24 тис. р. тому; культурний шар II – 27 тис. р. тому [7, с. 212–242].

Варто відзначити дослідження О. Ситника на відомій пам'ятці Великий Глибочок I. Після певної перерви, розкопки на пам'ятці продовжено в 1991 р. Розкоп площею 280 м² закладено на присхиловій ділянці кар'єру поряд із розкопом I (1982 р.). Прокопано лише на рівень пізньопалеолітичного шару II – до 3 м глибиною. Археологічна колекція складається з таких основних категорій знарядь, як: нуклеуси – 9 екземплярів (далі – екз.) (5,23 %); пластини – 13 екз. (7,56 %); відщепи – 107 екз. (62,21 %); уламки та скалки – 25 екз. (14,53 %); знаряддя праці – 18 екз. (10,47 %). Усього: 172 екземплярів [8, с. 45–50].

Значного резонансу набули міжнародні польові дослідження Молодового V упродовж 1997–1999 рр. (пам'ятка Молодове I на цей час уже більше 10 років знаходилася під водою Дністровського водосховища). Польові роботи на Молодовому V проводилися згідно з програмою INTAS № 96 – 0072 (керівник – J.-M. Geneste). Природничі питання в експедиції вивчали геологи Поль Езартс (Брюссель), Стефан Пірсон (Брюссель), Андрій Богуцький (Львів), геоморфолог Андрій Яцишин (Львів), палеобіолог Фредерік Данблон (Брюссель), малакологи Роман Дмитрук (Львів), Віоріка Паскарь (Кишинів) [9, с. 136].

Археологічну частку робіт на пам'ятці виконували Олександр Ситник (Львів, керівник експедиції), Лариса Кулаковська (Київ), Жан-Мішель Женест (Бордо), Ліліан Меньян (Париж), Жан-Поль Льом (Бордо), Ілля Борзіяк (Кишинів) [9, с. 137–138].

Свій вклад у вивчення пізньопалеолітичних пам'яток вніс й М. Левчук. Слід наголосити на роботах, проведених дослідником на пам'ятці Ванжулів I (Ланівецький район Тернопільської області). Стоянка відкрита науковцем ще в 1987 р. Упродовж 1997–1998 рр. на ній проводилися стаціонарні польові дослідження експедиції під керівництвом М. Левчука. Розкопано біля 300 м² площі, на якій виявлено три культурних горизонти: шар I – енеоліт; шар II – пізній палеоліт; шар III – муст'є [10, с. 420–423].

Значна роль у вивченні пізнього палеоліту Дністра належить також дослідженням Л. Кулаковської та В. Усика. Експедиціями науковців відкрито та досліджено кілька нових пунктів в околицях сіл Кормань, Непоротове і Ломачинці. Найпомітнішими стали результати вивчення стоянки Непоротове (знайдено крем'яні вироби та фауністичні рештки). На місцезнаходженні Кормань IX виявлено три культурні шари *in situ*, що включають фауністичні рештки, кам'яні артефакти, залишки вогнищ [11, с. 55–61].

Відкриті в околицях села Ломачинці пункти поки що не мають чітких стратиграфічних прив'язок. Але за техніко-типологічними показниками вони, без сумніву, можуть бути віднесені до граветського технокомплексу Середнього Подністров'я.

Чималі роботи проведені науковцями й на пам'ятці Дорошівці III. Дослідження стоянки експедицією Інституту археології НАНУ розпочалося в 2007 р., а дещо раніше тут проводили обстеження С. Пивоваров та Б. Рідуш. На південно-західній частині стінки започатковано два розкопи (I та II) [12, с. 74–80].

На стоянці на сьогодні виділяється сім верхньопалеолітичних шарів. В одних випадках (шари 3, 4, 6) йдеться про повноцінну колекцію крем'яних артефактів, фауністичні рештки, залишки життєдіяльності людини (вогнища, вохра), в інших шарах (1, 2, 5, 7) траплялися нечисленні крем'яні вироби та кістки викопних тварин.

Стоянка Дорошівці III є третім, після Молодового V та Замостя I, проявом гравету із вістрями з бічною виїмкою у Середньому Подністров'ї. Для шару 6 отримана 14 C дата – 22 330 BP. У попередньому плані ця колекція вписується в хронологічні рамки індустрій із вістрями з бічною виїмкою [12, с. 75–83].

У дослідженнях сучасного етапу відмічено тенденцію до вивчення регіональних, локальних проявів палеоекологічної ситуації в давнину, чим пояснюється зростання комплексних міждисциплінарних робіт в регіоні.

Пізньюпалеолітичні пам'ятки Передкарпаття і Поділля стали невід'ємною частиною палеолітичної ойкумени Європи вже від перших слідів їх виявлення. Скрупульозні студії, польові та кабінетні роботи сприяли появі чималої джерельної бази, яка різнилася способами подачі інформації, методами обробки матеріалу, різнобічними підходами та ідеями.

У регіональному плані пізньюпалеолітичні пам'ятки представлені строкато, що зумовлено нерівномірністю археологічних досліджень. Так, найбільш багатими на пам'ятки є ті регіони, у яких впродовж значного часу проводилися систематичні дослідження – Тернопільщина та Середнє Подністров'я. Тут відіграє свою роль й чинник суб'єктивності – там, де працювали більш компетентні і фахові вчені, там пізньюпалеолітичних пунктів більше, натомість там, де таких вчених не було, фактично й відомостей про пізній палеоліт немає.

Сучасні підходи до вивчення пізнього палеоліту побудовані на комплексному аналізі та тісній співпраці спеціалістів різних галузей. Подібні тандеми не є новочасною новинкою, вони виникли ще в міжвоєнний період (співпраця Ю. Полянського й С. Круковського), а згодом стали звичною практикою (в радянський час обопільні дослідження О. Черниша й І. Іванової), новітнім зразком є наукова спілка О. Ситника й А. Богущького. На сучасному етапі подібна співпраця виходить за національні рамки й ведуться наукові дослідження на міждержавному науковому рівні. Користь від подібної співпраці очевидна.

Постановка аналітичних завдань, таких, як: пошук критеріїв типології пам'яток, визначення терміну та сезону функціонування поселень тощо, змушує дослідників шукати нові підходи до вивчення специфіки культурного шару пам'яток регіону.

Потребують розробки напрямки просторових досліджень, які будуть націлені на виявлення закономірностей освоєння певної території давніми мешканцями; простеження функціонально-просторових зв'язків, як на окремій стоянці, так і між пам'ятками цілого регіону. Необхідно продовжити роботу над визначенням сезонності пам'яток. Актуальним також залишається питання типології пам'яток. Перспективним є визначення типів пам'яток у межах певної хронологічної пори пізнього палеоліту лише після відтворення палеоекологічних характеристик та просторових особливостей розташування конкретних пам'яток.

Список використаних джерел

1. Мацкевой Л. Г. Мезолит Запада Украины / Л. Г. Мацкевой. – К., 1991. – 148 с.
2. Мацкевий Л. Г. Підсумки досліджень палеоліту та мезоліту в печерах заходу України / Л. Г. Мацкевий // Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 90–134.
3. Ситник О. Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I / О. Ситник, А. Богущький. – Львів, 1998. – 144 с.
4. Ситник О. С. Підсумки і перспективи дослідження палеоліту Поділля / О. С. Ситник // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Археологія Тернопільщини. – Тернопіль, 2004. – С. 17–22.
5. Ситник О. С. Малашівецька група палеолітичних пам'яток / О. С. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2004. – Вип. 7. – С. 13–39.
6. Bogucki A. Palaeolithic loess-site Yezypil on Dniester (Ukraine) – stratigraphy, environment and cultures / A. Bogucki, K. Cyrek, K. Konecka-Betlej, M. Łanczont, T. Madeyska, J. Nawrocki, A. Sytnik // Studia Quaternaria. An interdisciplinary journal on the Quaternary. – Warszawa. – 2001. – Vol. 18. – P. 25–47.
7. Ситник О. Палеолітична пам'ятка Єзупіль III / О. Ситник, Р. Коропецький, А. Богущький, М. Ланчонт, Я. Кусяк // Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – 2008. – Вип. 12. – С. 212–242.
8. Ситник О. Пізньюпалеолітичний шар Великого Глибочка I / О. Ситник, М. Левчук // Studia archaeologica. – Львів. – 1993. – № 1. – С. 45–50.
9. Ситник О. Молодове V. Дослідження мустьєрських поселень у 1998–1999 роках /

О. Ситник, Л. Кулаковська, В. Усик, Ж.-М. Женест, Л. Меньян, А. Богуцький, П. Езартс // Матеріали і дослідження археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – 2007. – Вип. 11. – С. 136–179. 10. Ситник О. Виробничий комплекс пізньопалеолітичного шару стоянки Ігровиця I / О. Ситник, М. Левчук // Записки НТШ. Праці археологічної комісії. – Львів, 1998. – Т. ССХХХV. – С. 403–423. 11. Борзіяк І. Гравет Подністров'я. Загальний огляд / І. Борзіяк, Л. Кулаковська // Археологія. – № 4. – 1998. – С. 55–63. 12. Кулаковська Л. Дослідження верхньопалеолітичної стоянки Дорошівці III / Л. Кулаковська, В. Усик, П. Езартс, Б. Рідуш, Н. Герасименко, Ю. Проскурняк // Кам'яна доба України. – Вип. 14. – Київ: Шлях. – 2011. – С. 74–87.

Марьян Колос

ВЕРХНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПЕРЕДКАРПАТЬЯ И ПОДИЛЬЯ В УКРАИНЕ (1991–2016 ГГ.)

В статье освещаются результаты верхнепалеолитических исследований на территории Передкарпатья и Подилья, полученные в период независимой Украины. Анализируются работы ведущих ученых, характеризуются обнаружены артефакты и приводятся перспективы дальнейших научных разработок. Прослеживается международное сотрудничество ученых, необходимость комплексного подхода в изучении палеолитической эпохи и итоги похожих тандемов.

Ключевые слова: палеолит, радиоуглеродное датирование, археологические исследования, Прикарпатье, Подилья.

Marian Kolos

OF LATE PALEOLITHIC PRECARPATHIANS RESEARCH AND PODILLYA REGION IN THE UKRAINE (1991–2016)

In the article the results of research on the territory of Late Paleolithic Precarpathians and Podillya region obtained during the independent Ukraine. Analyzes of leading scientists characterized discovered artifacts and provides recommendations for further research. There has international collaboration of scientists, the need for an integrated approach in the study of Paleolithic era and the results of similar tandems.

Key words: Paleolithic, Radiocarbon dating, archaeological research, Precarpathians, Podillya.

УДК 94(477)

Оксана Якубовська

НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ У VIII–X СТ.

У статті на макрорегіональному рівні з урахуванням міждисциплінарних підходів визначено вплив природно-топографічних умов на господарську діяльність населення в українському Прикарпатті. Проаналізовано довкілля слов'янських пам'яток VIII–X ст. у Верхньому та Середньому Подністер'ї і Верхньому Попрутті.

Ключові слова: українське Прикарпаття, ландшафт, екофакти, артефакти, Коростувата.

На сьогодні у Верхньому та Середньому Подністер'ї і Верхньому Попрутті відомо понад 500 пам'яток райковецької культури. До кінця X ст. українське Прикарпаття не входило до складу Києворуської держави, тому вітчизняні письмові джерела містять дуже мало інформації про нього [16, с. 5, 16–17, 65, 68]. Те саме стосується і повідомлень тогочасних східних [9, с.45, 54, 57, 80] та західноєвропейських [10, с. 25–31; 12, с. 141] авторів, які часто лише гіпотетично можемо пов'язувати з цим регіоном. Значно ширшими є відомості, які отримуємо з джерел археологічних. Однак слід зауважити, що лише цих даних недостатньо для створення цілісного уявлення про його розвиток у VIII–X ст., а використання лише їх не може забезпечити об'єктивних результатів.

Найбільш інформативним, з цієї точки зору, є дослідження старожитностей населення українського Прикарпаття на міждисциплінарному рівні з використанням методики інших гуманітарних та, особливо, природничих наук, з урахуванням даних палеокліматології, гідрології, топографії, ґрунтознавства. Виходячи з цього, винятково важливе значення для розуміння розвитку господарської структури регіону має детальне вивчення природних умов, у яких знаходилися конкретні пам'ятки. Саме це і робить наше дослідження особливо актуальним.

Подібний підхід в українській науці фахівці почали розробляти порівняно недавно – у 80–90-х рр. XX ст. Одним із перших до нього звернувся Б. Тимощук, який залучав дані природничих наук, зокрема, географії, геології, топографії до виявлення слов'янських старожитностей на Буковині [22,